

ENCIKLOPEDIJA ŽIVIH

Paul de Man

Odpor do teorije

Ta esej* prvotno ni imel namena neposredno načeti vprašanja poučevanja, čeprav naj bi imel didaktično in izobraževalno funkcijo – ki se mu je ni posrečilo doseči. Napisan je bil na prošnjo odbora za raziskovalne dejavnosti pri Modern Language Association kot prispevek k večavtorski knjigi z naslovom *Introduction to Scholarship in Modern Languages and Literatures*. Prosili so me, naj napišem poglavje o literarni teoriji. Takšni eseji naj bi sledili jasno določenemu programu: bralca naj bi oskrbeli, a zajetnim seznamom osrednjih smeri in publikacij na tem polju, sintetizirali in klasificirali osrednja problemska področja ter zasnovali kritičen in programski načrt rešitev, ki jih je mogoče pričakovati v bližnji prihodnosti. Vse to pa z jasno zavestjo o tem, da bodo čez deset let koga znova prosili, naj se loti iste naloge.

Ugotavljam, da je v najneznatnejši dobri veri težko ustreči zahtevam tega programa, zato bom tako jedrnato, kot je le mogoče, zgolj poskusil razložiti, zakaj je osrednja privlačnost literarne teorije nemožnost njene definicije. Odbor je prav presodil, da je to neobetaven način za dosego pedagoških ciljev knjige, in je naročil drug članek. Mislim, da je bila njegova odločitev povsem upravičena, pa tudi zanimiva, kar zadeva njene implikacije za poučevanje literature.

To pripovedujem zaradi dveh razlogov. Prvič, da bi pojasnil sledove prvotne namere v članku, ki govorijo o okornosti prizadevanja, da bi se bolj oziral nazaj in bil

* Izšel bo v zborniku *Teksti sodobne literarne teorije* letos jeseni pri založbi KRT.

splošnejši, kot je to mogoče upravičeno upati. Drugič pa zato, ker ta zadrega obenem razkriva vprašanje splošnega pomena: vprašanje o razmerju med študijem* (to je temeljna beseda v naslovu knjige MLA), teorijo in poučevanjem literature.

Poučevanje v nasprotju s prepovršnim mnenjem ni najprej intersubjektivno razmerje, ampak spoznavni proces, v katerega sta samo tangentno in dotikališčno zajeta jaz in drugi. Edino poučevanje, ki je vredno tega imena, je šolsko, ne pa osebno; analogije med poučevanjem in različnimi vidiki *šobiznisa* ali svetovalnega vodništva so po navadi opravičila za opustitev naloge. Študij mora biti v načelu še posebno učljiv. Kar zadeva literaturo, zajema takšen študij vsaj dve dopolnjujoči se področji: zgodovinska in filološka dejstva kot pripravljalni pogoj za razumevanje ter metode branja ali interpretacije. Drugo področje velja za odprto disciplino, ki pa kljub notranjim krizam, razprtijam in polemikam lahko upa, da se bo razvila z racionalnimi sredstvi. Teorija se kot nadzorovan premislek o izoblikovanju metode po pravici kaže kot povsem združljiva s poučevanjem, in pomislimo lahko na mnogo pomembnih teoretikov, ki so ali so bili tudi ugledni učitelji. Vprašanje se zastavi, le če se razvije napetost med metodami razumevanja in védenjem, do katerega nam te metode omogočajo priti. Če je na literaturi kot takšni res kaj, kar dopušča neskladnost med resnico in metodo, med *Wahrheit* in *Methode*, študij in teorija nista več nujno združljiva; pojma "literature kot takšne", prvega primerka tega zapleta, ne moremo več jemati za samoumevnega, ravno tako pa tudi ne jasnega razločevanja med zgodovino in interpretacijo. Kajti metoda, ki je ni mogoče narediti ustrezne "resnici" svojega predmeta, lahko uči le zablodo. Različna razvitja, ne samo na sodobnem prizorišču, ampak tudi v dolgi in zapleteni zgodovini literarnega in jezikovnega pouka, razkrivajo simptome, ki kažejo, da je ta težava notranje žarišče diskurza o literaturi. Negotovosti so očitne v sovražnosti, naperjeni proti teoriji v imenu etičnih in estetskih vrednot, pa tudi v okrepljenih poskusih teoretikov, da bi znova uveljavili svojo služnost tem vrednotam. Najučinkovitejši od teh napadov bo teorijo opredelil kot oviro za študij in s tem tudi za poučevanje. Vredno je preučiti, ali in zakaj je tako. Kajti če je res tako, je bolje, da nam spodleti poučevanje tega, česar naj ne bi poučevali, kakor da se nam posreči poučevanje tistega, kar ni resnično.

Splošno razpravljanje o literarni teoriji naj v teoretskem pogledu ne bi izhajalo iz pragmatičnih ozirov. Načelo naj bi takšna vprašanja, kot je definicija literature (kaj je literatura?), in pretreslo razlikovanje med literarno in neliterarno rabo jezika, pa tudi literarno in neliterarnimi oblikami umetnosti. Nato naj bi se lotilo opisne taksonomije različnih literarnovrstnih vidikov in zvrsti ter normativnih pravil, ki jim je treba slediti pri takšni klasifikaciji. A če se odrečemo šolskemu modelu v prid fenomenološkemu, se moramo lotiti fenomenologije literarne dejavnosti kot pisanja, branja oziroma obojega ali pa literarnega dela kot proizvoda, korelata takšne dejavnosti. Katerikoli pristop izberemo (zamisliti pa si je mogoče več drugih teoretsko upravičljivih izhodišč), je zanesljivo, da se bodo pri priči pojavile precejšnje težave, ki

zarezujejo tako globoko, da se bo morala celo najelementarnejša preučevalska naloga, zamejitev korpusa in vprašanja *état présent*, končati v zmedi, vendar ne nujno zato, ker bi bila bibliografija tako obširna, ampak ker ni mogoče potegniti njenih razmejitvenih črt. Takšne predvidljive težave niso odvrnile številnih piscev o literaturi, da ne bi raje krenili vzdolž teoretskih kot pragmatičnih črt, pogosto s precejšnjim uspehom. Vendar je mogoče pokazati, da je ta uspeh vsakokrat odvisen od moči (filozofskega, religioznega ali ideološkega) sistema, ki sicer lahko ostane impliciten, a določa apriorno pojmovanje tega, kaj je "literarno", izhajajoč prej iz lastnih premis kot iz literarne stvari same – če takšna "stvar" sploh obstaja. Ta zadnja določitev je seveda pravo vprašanje, ki pravzaprav govori o predvidljivosti težav, na katere smo ravnokar opozorili: če je sam pogoj obstoja kakega bivajočega še posebno kritičen, mora teorija tega bivajočega pasti nazaj v pragmatizem. Težavna in nejasna zgodovina literarne teorije kaže, da je to še očitneje stvar literature kot stvar drugih verbalnih pripetljajev, kot so na primer šale ali tudi sanje. Poskus teoretske obravnave literature se obenem utegne sprijazniti z dejstvom, da mora izhajati iz empiričnih ozirov.

Pragmatično rečeno, torej vemo, da je bilo v zadnjih petnajstih do dvajsetih letih veliko zanimanja za to, kar imenujemo literarna teorija, in da je v Združenih državah to zanimanje obenem sovpadlo z uvozom in recepcijo tujih, največkrat – a ne vedno – celinskih vplivov. Vemo tudi, da je ta val zanimanja uplahnil, ko je po začetnem navdušenju nastopilo nasičenje oziroma razočaranje. Takšno plimovanje je dokaj naravno, vendar v tem primeru ostaja zanimivo, ker dela globino odpora do literarne teorije tako očitno. Vračajoča se strategija vsake bojazni je, da to, kar ima za grozeče, odvrne s povečanjem ali pomanjšanjem, s tem, da mu pripiše zahteve po moči, za katero je prikrajšana. Če mačko imenujemo tiger, se na to zlahka požvižgamo kot na papirnatega tigra; vprašanje pa ostaja, zakaj nas je bilo mačke sploh tako strah. Ista taktika deluje tudi v nasprotni smeri: če mačko imenujemo miš in se ji posmehujemo zaradi njenega prizadevanja, da bi bila mogočna. Namesto da nas mačka potegne v ta polemični vrtinec, utegne biti bolje, da jo poskušamo imenovati mačka in, čeprav na kratko, dokumentirati sodobno različico odpora do teorije v tej deželi.

Prevladujoče smeri v severnoameriški literarni vedi⁷⁷ pred šestdesetimi leti tega stoletja vsekakor niso bile odbojne do teorije, če s teorijo razumemo ukoreninjanje literarne eksegeze in kritičnega vrednotenja v sistem, ki ga odlikuje pojmovna splošnost. Celo najbolj intuitivni, empirični in teoretsko nepodkovani pisci o literaturi so uporabljali minimalen niz pojmov (ton, organska forma, aluzija, tradicija, zgodovinska situacija itd.) vsaj deloma splošnega pomena. V več drugih primerih je šlo za javno izrekanje v prid teoriji in za njeno prakticiranje. Zelo uveljavljena metodologija, najsi je to bilo izrecno povedano ali ne, povezuje takšne vplivne knjige te dobe, kot so *Understanding Poetry* (Brooks in Warren), *Theory of Literature* (Wellek in Warren) in *The Fields of Light* (Reuben Brower), oziroma takšna teoretsko usmerjena dela, kot so *The Mirror and the Lamp*, *Language as Gesture* in *The Verbal Icon*.⁷⁸

Vendar se nobeden od teh avtorjev, razen morda Kennetha Burka in v nekaterih

pregledih Northropa Frya, ni imel za teoretika v tistem smislu, ki ga je ta beseda dobila po koncu šestdesetih let, pa tudi njihovo delo ni izzvalo tako močnih pozitivnih ali negativnih odzivov kot delo poznejših teoretikov. Nedvomno so bile polemike in razlike v pristopih, ki pokrivajo širok spekter razhajanj, vendar temeljni tečaj literarnih raziskav, pa tudi dar in urjenje, ki se terjata zanje, ni bil resno postavljen pod vprašaj. Pristopi nove kritike niso imeli težav z vstopom v akademske ustanove, medtem ko tistim, ki so jih prakticirali, nikakor ni bilo treba izdati svoje literarne občutljivosti; mnogo predstavnikov nove kritike je naredilo uspešno vzporedno kariero pesnikov ali romanopiscev ob akademskih funkcijah. Ravno tako niso imeli težav z nacionalno tradicijo, ki je, čeprav ni tako tiranska kot njena evropejska nasprotnica, kljub temu daleč od tega, da bi bila šibka. Popolno utelešenje nove kritike ostaja v več pogledih osebnost in ideologija T. S. Eliota, kombinacija izvirnega daru, tradicionalne učenosti, besedne iskrivosti in moralne resnosti, angloameriška zmes intelektualne plemenitosti, ki ni bila tako potlačena, da si ne bi privoščila srhljivih pogledov v temnejše duševne in politične globine, vendar ne da bi predrla površino ambivalentnega okrasja, ki ima svoja obča mesta in draži. Normativna načela takšnega literarnega okolja so prej kulturna in ideološka kot teoretska, usmerjena prej k celovitosti družbenega in zgodovinskega jaza kot k neosebni doslednosti, ki jo terja teorija. Kultura dopušča, pravzaprav zagovarja raven svetovljanstva in literarni duh ameriške akademije v petdesetih letih je bil vse kaj drugega kot podeželski. Ni imel težav z upoštevanjem in usvajanjem izjemnih proizvodov sorodnega duha, ki se je porodil v Evropi: Curtiusa, Auerbacha, Croceja, Spitzerja, Alonsa, Valéryja in – razen nekaterih del – tudi J. P. Sartra. Uvrstitev Sartra na ta seznam je pomembna, saj kaže, da prevladujočega kulturnega koda, ki ga poskušamo priklicati pred oči, ni mogoče preprosto priličiti politični polarnosti leve in desnice, akademskega in neakademskega, Greenwich Villagea in Gambiera v Ohio. Politično usmerjene in večidel neakademske revije, ki jih najboljše predstavlja *Partisan Review* iz petdesetih let, niso (upoštevajoč vse ustrezne zadržke in razločke) v nikakršnem pravem nasprotju s pristopi nove kritike. Široko, čeprav negativno soglasje, ki povezuje te skrajno raznolike smeri in posameznike, je odpor do teorije, ki ga delijo. To diagnozo podkrepljujejo prerekanja in zavezništva, ki so potlej prišla na dan v bolj artikuliranem nasprotovanju skupnemu nasprotniku.

Zanimanje za te ozire bi bilo v najboljšem primeru anekdotično (kolikor je zgodovinsko učinkovanje literarnega razpravljanja v dvajsetem stoletju tako omalovaževano), če ne bi šlo za teoretske implikacije odpora do teorije. Sama lokalna javljanja tega odpora pa so dovolj sistematična, da upravičijo naše zanimanje.

Kaj je tisto, kar ogrožajo pristopi k literaturi, ki so se razvili v šestdesetih letih in ki zdaj pod različnimi oznakami sestavljajo nejasno definirano in dokaj kaotično polje literarne teorije? Teh pristopov ni mogoče preprosto enačiti s katerokoli posebno metodo ali deželo. Strukturalizem ni bil edina smer, ki bi prevladovala na prizorišču, niti v Franciji ne, obenem pa ga s semiologijo vred ni mogoče ločevati od prejšnjih teženj v slovanski domeni. V Nemčiji so osrednji vzgibi prihajali iz drugih smeri, iz

frankfurtske šole in od ortodoksnejših marksistov, iz posthusserlovske fenomenologije in postheideggrovske hermenevtike, z zgolj neznatnimi prodori, ki jih je naredila strukturalna analiza. Vse te smeri so imele svoj delež vpliva v Združenih državah, in sicer v bolj ali manj ustvarjalnih kombinacijah z nacionalno ukoreninjenimi stvarmi. Le nacionalno ali osebno tekmovalen pogled na zgodovino bi si želel hierarhizirati ta težko razvrstljiva gibanja. Možnost ukvarjanja z literarno teorijo, ki je nikakor ne gre jemati kot samoumevno, je postala vprašanje, o katerem se zavestno premišluje, in tisti, ki so glede tega vprašanja prišli najdlje, so najbolj sporni, a obenem najboljši viri informacij. V to so vsekakor zajeta imena, ki so povezana s strukturalizmom, definiranim dovolj široko, da zajame de Saussura, Jakobsona in Barthesa, pa tudi Greimasa in Althusserja, se pravi tako široko, da ga ni več mogoče uporabljati kot smiseln zgodovinski pojem.

Lahko rečemo, da se je literarna teorija pojavila tedaj, ko se pristop k literarnim tekstom ni več utemeljeval na nejezikovnih, se pravi zgodovinskih in estetskih ozirih, ali če to povemo nekoliko manj grobo, ko predmet razpravljanja ni bil več smisel ali vrednost, ampak načini proizvodnje in sprejemanja smisla in vrednosti pred njuno utrditvijo – to implicira, da je ta utrditev dovolj problematična, da terjaja avtonomno disciplino kritičnega preiskovanja, ki naj bi pretresala njeno možnost in status. Tudi kadar o literarni zgodovini menimo, da je kar se da oddaljena od plitkosti pozitivističnega historicizma, je še vedno zgodovina razumevanja, katere možnost jemljemo za samoumevno. Vprašanje razmerja med estetiko in smislom je še zapletenejše, saj ima estetika očitno prej opraviti z učinkom smisla kot z njegovo vsebino *per se*. Vendar je estetika vse od razvojne stopnje, ki jo je dosegla tik pred Kantom in z njim, pravzaprav fenomenalizem procesa smisla in razumevanja, medtem ko utegne biti naivna v tem, da postulira (kot kaže njeno ime) fenomenologijo umetnosti in literature, ki bi lahko bila prav to, kar je sporno. Estetika je prej del univerzalnega sistema filozofije kot posebne teorije. V filozofski tradiciji 19. stoletja je Nietzschejevo spodbijanje sistema, ki so ga vzpostavili Kant, Hegel in njuni nasledniki, različica splošnega filozofskega prevpraševanja. Nietzschejeva kritika metafizike vključuje estetiko ali celo izhaja iz nje, isto pa je mogoče reči tudi za Heideggra. Sklicevanje na ugledna filozofska imena ne nakazuje, da je današnji razvoj literarne teorije stranski proizvod širših filozofskih spekulacij. V nekaterih redkih primerih obstaja neposredna zveza med filozofijo in literarno teorijo. Pogosteje pa je sodobna literarna teorija razmeroma avtonomna različica prevpraševanj, ki so v drugačnem kontekstu na površju tudi v filozofiji, čeprav ne nujno v jasnejši in strožji obliki. Filozofija je tako v Angliji kot na celini manj osvobodjena od tradicionalnih vzorcev, kakor si včasih prizadeva verjeti, in odlikovani, čeprav nikdar osrednji položaj estetike med poglavitnimi sestavinami sistema je konstitutivni del tega sistema. Zato ne preseneča, da se je sodobna literarna teorija pojavila zunaj filozofije in včasih v zavestnem uporništvu proti teži njene tradicije. Literarna teorija utegne zdaj bržkone postati legitimna stvar filozofije, vendar ji je niti dejansko niti teoretsko ni mogoče priličiti.

Vsebuje nujno pragmatičen element nepredvidljivosti in iz nje dela divjo karto v resni igri teoretskih disciplin.

Do nastopa teorije, preloma, ki ga zdaj tako pogosto obžalujejo in ki teorijo odmika od literarne zgodovine in literarne vede, pride z vpeljavo lingvističnega izrazja v metajezik o literaturi. Z lingvističnim izrazjem je mišljeno izrazje, ki označuje referenco pred referentom in ki iz ozira na svet upošteva referencialno funkcijo jezika oziroma ima, če smo nekoliko natančnejši, referenco za funkcijo jezika in ne nujno za intuicijo. Intuicija vključuje zaznavo, zavest in izkušnjo ter v isti sapi vodi v svet logike in razumevanja z vsemi njegovimi korelati, med katerimi pripada estetiki odlikovan položaj. Domneva, da je možna znanost o jeziku, ki ni nujno logika, vodi v razvitje izrazja, ki ni nujno estetsko. Sodobna literarna teorija se v takšnih dogodkih uveljavlja kot prenos desaussurovske lingvistike na literarne tekste.

Privlačnost med strukturalno lingvistiko in literarnimi teksti ni tako očitna, kot se zdaj, ko jo je spregledala zgodovina, utegne zdeti. Peirce, de Saussure, Sapir in Bloomfield se prvotno sploh niso ukvarjali z literaturo, ampak z znanstvenimi temelji lingvistike. Vendar zanimanje filologov, kakršen je bil Roman Jakobson, ali literarnih kritikov, kakršen je bil Roland Barthes, za semiologijo razkriva naravno pritegnjenost literature k teoriji jezikovnih znakov. Če imamo jezik prej za sistem znakov in pomenjanja kot za ustaljen vzorec smislov, premestimo ali celo odstranimo tradicionalne pregrade med literarno in domnevno neliterarno rabo jezika ter celoto osvobodimo sekularne teže tekstne kanonizacije. Rezultati srečanja semiologije z literaturo so bili precej daljnosežnejši od rezultatov drugih teoretskih modelov – filološkega, psihološkega ali klasično epistemološkega – ki so jih pisci o literaturi v svojem iskanju preskusili prej. Odzivnost literarnih tekstov na semiotično analizo je vidna v tem: medtem ko drugi pristopi niso bili zmožni seči prek opazanj, ki jih je bilo mogoče parafrazirati ali prevesti v splošno vedenje, so te analize razkrile vzorce, ki jih je bilo mogoče opisati le v njihovih specifično jezikovnih vidikih. Lingvistika semiologije in literature imata očitno nekaj skupnega, kar lahko odkrije le perspektiva, ki jo delita, in kar pripada samo njima. Definicija tega nekaj, ki se mu pogosto reče literarnost, je postala predmet literarne teorije.

Literarnost pa je pogosto napačno razumljena, tako da je izzvala veliko zmede, ki prevladuje v današnji polemiki. Pogosto se, recimo, domneva, da je literarnost druga beseda za estetski odziv ali druga oblika tega odziva. Raba izrazov, kot so stil in stilistika, forma ali celo "poezija" (kakor pri "poeziji gramatike"), ki se prekrivajo z literarnostjo in ki vsi nosijo krepke estetske konotacije, povečuje zmedo celo pri tistih, ki so ta izraz spravili v obtok. Roland Barthes na primer v eseju, ki je odkrito in po pravici posvečen Romanu Jakobsonu, zgovorno govori o tem, da pisec išče popoln sovpad zvočnih sestavin besede z njeno pomensko funkcijo. "Poudariti bi želeli tudi kratilizem imena (in znaka) pri Proustu ... Za Prousta je razmerje med označevalcem in označencem motivirano, pri tem pa eden preslikava drugega in v svoji materialni obliki podaja označeno bistvo stvari (in ne stvari same) ... Ta realizem (v sholastičnem

smislu besede), ki pojmuje imena kot ‚preslikave‘ idej, je pri Proustu privzel radikalno obliko. A bržkone se utegnemo vprašati, ali ni bolj ali manj zavestno prisoten v vsakem pisanju in ali je mogoče biti pisec brez nekakšnega verjetja v naravno razmerje med imeni in bistvi. Poetično funkcijo v najširšem smislu besede bi torej definirali kot kratilovsko zavest o znaku, pisec pa bi bil prenašalec tega sekularnega mita, ki terjaja, naj jezik posnema idejo, in ki ima znake v nasprotju z nauki lingvistične znanosti za motivirane znake.¹ Kolikor kratilizem predpostavlja zблиževanje fenomenских vidikov jezika kot zvena z njegovo pomensko funkcijo kot referentom, je estetsko usmerjeno pojmovanje; pravzaprav bi estetsko teorijo, všteti njeno najbolj sistematično formulacijo pri Heglu, lahko brez izkrivljanja imeli za celovito razgrnitev modela, katerega različica je kratilovsko pojmovanje jezika. Heglovo nekoliko prikrito sklicevanje na Platona v *Estetiki* bržkone utegnemo interpretirati v tem smislu. Zdi se, da Barthes in Jakobson pogosto ponujata povsem estetsko branje, vendar se del njunega govora giblje v nasprotni smeri. Kajti zблиževanje zvena in smisla, ki ga slavita Barthes in Proust in ki ga je, kot je natančno pokazal Gérard Genette,² pozneje Proust sam razgalil kot dražljivo skušnjavo za zbegane duhove, je tudi za nas zgolj učinek, ki ga jezik bržkone lahko doseže, vendar ne da bi prek analogije ali ontološko utemeljenega posnemanja nosil kako substancialno razmerje do česar koli onstran prav tega učinka. Na ravni označevalca prej deluje retorična kot estetska funkcija jezika, identifikabilen trop (paronomazija), ne da bi vsebovala kakršnekoli odziven rek o naravi sveta – kljub svoji krepki zmožnosti, da ustvari videz o nasprotnem. Fenomenskost označevalca kot zvena je nesporno zajeta v ujemanje imena in imenovane stvari, vendar povezava, razmerje med besedo in stvarjo, ni fenomenška, ampak dogovorna.

To daje jeziku precejšnjo osvobojenost od referencialne prisile, a ga dela epistemološko skrajno sumljivega in nestanovitnega, saj o njegovi rabi ni več mogoče reči, da jo določajo oziri na resnico in zmoto, dobro in zlo, lepo in grdo, ugodje in bolečino. Kadarkoli analiza lahko razkrije to avtonomno zmožnost jezika, imamo opraviti z literarnostjo in pravzaprav z literaturo kot krajem, kjer pridemo do negativnega védenja o zanesljivosti jezikovne izjave. V ospredje pomaknjena materialnost, fenomenskost označevalca, ki izhaja od tod, ustvari krepek, estetsko dražljiv videz prav tedaj, ko je dejanska estetska funkcija navsezadnje izklopljena. Neogibno je, da veljajo semiologija ali podobno usmerjene metode za formalistične, kolikor se prej estetsko kot semantično vrednotijo, vendar neogibnost takšne interpretacije nje same ne naredi manj blodne. Literatura prej vključuje praznjenje kot potrjevanje estetskih kategorij. Ena od posledic tega je, da smo bili v skladu s tradicijo vajeni brati literaturo po analogiji z upodabljaljivimi umetnostmi in glasbo, medtem ko moramo zdaj pripoznati nujnost nezaznavnega, jezikovnega momenta v slikarstvu in glasbi in se prej naučiti brati slike kot upodabljalni**** smisel.

Če literarnost ni estetska kakovost, ravno tako tudi ni najprej mimetična. Mimesis postane trop med drugimi tropi, brž ko jezik začne posnemati nebesedno bivajoče, ravno tako kot paronomazija "posnema" zven brez kakršnekoli zahteve po identiteti

(ali premisleku o razliki) besednih in nebesednih elementov. Najbolj zavajajoč prikaz literarnosti in tudi najpogostejši ugovor proti sodobni literarni teoriji je, da je literarnost čisti verbalizem, zanikanje načela realnosti v imenu absolutnih fikcij, in sicer zaradi razlogov, ki naj bi bili etično in politično sramotni. Ta napad prej odseva bojazen napadalcev kot krivdo obtoženega. Če upoštevamo nujnost nefenomenske lingvistike, osvobodimo diskurz o literaturi naivnih nasprotovanj med fikcijo in resničnostjo, ki so poganjek nekritičnega mimetičnega pojmovanja umetnosti. V pravi semiologiji, pa tudi v drugih lingvistično usmerjenih teorijah, referencialna funkcija jezika ni zanikana – daleč od tega; kar je postavljeno pod vprašaj, je njena avtoriteta kot model za naravno in fenomenosko spoznavanje. Literatura ni fikcija zato, ker bi kakorkoli zavračala pripoznanje "resničnosti", ampak ker ni *a priori* gotovo, da funkcionira jezik v skladu z načeli, ki so ali ki naj bi bila *kot* načela sveta fenomenov. Zato tudi ni *a priori* gotovo, da je literatura zanesljiv vir informacij o čemerkoli, razen o lastnem jeziku.

Obžalovanja vredno bi bilo, če bi na primer zamenjevali materialnost označevalca z materialnostjo tega, kar označuje. To se utegne zdeti dovolj očitno na ravni svetlobe in zvoka, manj pa ob splošnejši fenomenosti prostora, časa in posebno jaza; nihče pri zdravi pameti ne bo poskušal gojiti trte ob svetlosti besede "dan", vendar je zelo težko ne zamišljati si vzorca svojega preteklega in prihodnjega bivanja v skladu s časovnimi in prostorskimi shemami, ki pripadajo fikcijskim pripovedim in ne svetu. To ne pomeni, da fikcijske pripovedi niso del sveta in resničnosti; njihovo učinkovanje na svet utegne biti bržkone vse preveč močno za udobje. Kar imenujemo ideologija, je prav zamenjevanje jezikovne resničnosti z naravno, reference s fenomenalizmom. Iz tega izhaja, da je lingvistika literarnosti močnejše in bolj nepogrešljivo orodje za razkrinkavanje ideoloških zablod, pa tudi odločilnejši dejavnik pri pojasnjevanju njihove pojavitve, od kateregakoli drugega načina raziskovanja, všteti ekonomijo. Tisti, ki se lotijo literarne teorije zato, da bi pozabili na družbeno in zgodovinsko (se pravi ideološko) resničnost, zgolj kažejo svoj strah pred tem, da bi postavili na ogled lastne ideološke mistifikacije z orodjem, ki mu poskušajo odvzeti veljavo. To so, skratka, skromni bralci Marxove *Nemške ideologije*.

V teh vse prehitrih omembah ugotovitev, do katerih so veliko bolj na široko in prepričljivo prišli drugi, začenjamo zaznavati nekatere odgovore na začetno vprašanje: kaj je na literarni teoriji tako grozečega, da sproža tako močne odpore in napade? Ukoreninjene ideologije sprevača s tem, da razkriva mehanizem njihovega delovanja; po robu se postavlja filozofski tradiciji, katere odlikovani del je estetika; sprevača utrjeni kanon literarnih del in zabrisuje mejnice med literarnim in neliterarnim diskurzom. Brez nadaljnega utegne razkriti tudi vezi med ideologijami in filozofijo. Vse to je zadosten razlog za sum, ni pa zadovoljiv odgovor na vprašanje. Kajti zato se napetost med sodobno literarno teorijo in tradicijo literarnih raziskav kaže kot zgolj zgodovinski konflikt med dvema načinoma mišljenja, ki naj bi bila hkrati na prizorišču. Če je ta konflikt zgolj zgodovinski v dobesednem smislu, je omejenega teoretskega

pomena, mimobežna nevihta v svetovnem intelektualnem vremenu. Dokazi v prid upravičenosti literarne teorije so pravzaprav tako neovrgljivi, da se zdi sploh nepotrebno ubadati se s tem konfliktom. Vsekakor za nobenega od teh ugovorov, ki se vedno znova pojavljajo iz nepoučenosti ali oprti na grobo napačno razumevanje takšnih izrazov, kot so mimezis, fikcija, resničnost, ideologija, referenca in – v tem primeru – tehtnost, ni mogoče reči, da ima pravi retoričen pomen.

Bržkone pa je res, da sam razvoj literarne teorije naddoločajo zapleti, ki so notranji samemu njenemu zasnutku in vznemirjajoči glede na status znanstvene discipline, kakršnega ima. Odpor utegne biti konstituenta njenega diskurza, vgrajena vanj na način, ki si ga ni mogoče zamisliti v naravoslovnih znanostih in ni vreden omembe v družbenih. Z drugimi besedami, bržkone je res, da so polemično nasprotovanje, sistematično nerazumevanje in napačno prikazovanje ter nebitveni, a večno vračajoči se ugovori premeščeni simptomi odpora, notranjega samemu teoretskemu podjetju. Trditi, da je to zadosten razlog, da se ne lotimo literarne teorije, bi bilo isto kot zavračati anatomijo, ker se ji ni posrečilo ozdraviti smrtnosti. Do resničnega razpravljanja o literarni teoriji ne prihaja z njenimi polemičnimi nasprotniki, ampak prej z njenimi metodološkimi predpostavkami in možnostmi. Prej kot da se vprašamo, zakaj literarna teorija grozi, bi se nemara morali vprašati, zakaj se tako težka loti svojega dela in zakaj tako zlahka zdrsne v jezik samoopravičevanja in samoobrambe ali pa v čezmerno kompenzacijo programsko evforičnega utopizma. Takšna nezanesljivost v zvezi z lastnim zasnutkom kliče po samoanalizi, če naj bi razumeli frustracije, ki spremljajo njene prakse, tudi kadar se zdi, da vzdržujejo mirno metodološko samozavest. A če so te težave res sestavni del problema, morajo biti v določeni meri ahistorične v časovnem smislu te besede. Način, kako stopajo pred nas na sedanjem lokalnem literarnem prizorišču, namreč v obliki odpora do vpeljave lingvističnega izraza v estetski in zgodovinski diskurz o literaturi, je zgolj različica vprašanja, ki ga ni mogoče speljati na posebno zgodovinsko situacijo in ga imenovati moderno, postmoderno, postklasično ali romantično (niti v Heglovem smislu te besede ne), čeprav je prisilni način, kako se nam vsiljuje v preobleki sistema zgodovinske periodizacije, del njegove problematične narave. Takšne težave je mogoče razbrati v tekstu literarne teorije vseh časov, ne glede na to, kateri zgodovinski trenutek želimo izbrati. Eden od osrednjih dosežkov sodobnih teoretskih smeri je, da so znova vzpostavile nekaj zavesti o tem dejstvu. Klasično, srednjeveško in renesančno literarno teorijo zdaj pogosto bremo na način, ki dovolj ve o tem, kaj počne tedaj, ko se ne želi imenovati "moderen".

Vračamo se torej k prvotnemu vprašanju v prizadevanju, da svoje razpravljanje toliko razširimo, da bi polemike prej lahko vpisali v to vprašanje, kot pa da bi dopustili, da ga začnejo določati. Odpor do teorije je odpor do rabe jezika o jeziku. Zato gre za odpor do jezika samega oziroma do možnosti, da bi jezik vseboval dejavnike in funkcije, ki jih ne bi bilo mogoče speljati na intuicijo. Zdi pa se, da smo vse preveč zlahka postavili domnevo, da tedaj, ko se sklicujemo na nekaj, kar imenujemo "jezik", vemo, kaj je to, o čemer govorimo, čeprav za to najbrž ne bomo našli besede v jeziku,

ki je naddoločen, samoizbrisujoč se, razfiguriran in razfigurirajoč kot "jezik". Tudi če tega z varne razdalje od kateregakoli teoretskega modela nimamo za pojem, ampak raje za didaktično nalogo v pragmatični zgodovini "jezika", ki se ji ne more ogniti nobeno človeško bitje, se brž najdemo pred teoretskimi ugankami. Najdomačnejši in najsplošnejši od vseh lingvističnih modelov, klasični *trivium*, po katerem so znanosti o jeziku gramatika, retorika in logika (ali dialektika), je pravzaprav vrsta nesproščenih napetosti, ki so dovolj močne, da so porodile v neskončnost nadaljujoči se diskurz brezmejne frustracije, katerega poglavje več je sodobna literarna teorija, celo kadar je najbolj pri samozavesti. Težave se širijo na notranje artikulacije konstitutivnih delov, pa tudi na artikulacijo jezikovnega polja z védenjem o svetu nasploh, povezavo med *triviumom* in *quadriviumom*, ki zaobsega nebesedne znanosti o številih (aritmetika), prostoru (geometrija), gibanju (astronomija) in času (glasba). V zgodovini filozofije se ta povezava po tradiciji, pa tudi substancialno, vzpostavlja v logiki, na področju, kjer se strogost lingvističnega diskurza o sebi ujame s strogostjo matematičnega o svetu. Epistemologija 17. stoletja, recimo, povzdigne jezik geometrije v edini model skladnosti in gospodarnosti tedaj, ko je razmerje med filozofijo in matematiko posebno tesno. Sklepanje *more geometrico* obvelja za "skoraj edini model sklepanja, ki je zanesljiv, ker je edini, ki pripada pravi metodi, medtem ko so vsi drugi po naravni nujnosti bolj ali manj zmotljivi, česar se lahko zavejo samo geometrični duhovi".³ To je jasen zgled medsebojne povezanosti znanosti o svetu fenomenov in znanosti o jeziku, zamišljene v smislu definicijske logike, predpogoja za pravilno aksiomatsko-deduktivno, sintetično sklepanje. Možnost takšnega svobodnega kroženja med logiko in matematiko ima svojo zapleteno in problematično zgodovino, pa tudi svoje sodobne ustreznice z drugačno logiko in drugačno matematiko. Kar je pomembno za pričujoče razpravljanje, je, da je ta artikulacija znanosti o jeziku z matematičnimi znanostmi posebno vsiljiva različica kontinuitete med teorijo jezika kot logiko in védenjem o svetu fenomenov, do katerega vodi matematika. V takšnem sistemu je mesto estetike vnaprej določeno in v modelu *triviuma*, če velja prednost logike, nikakor ni postavljeno pod vprašaj. Kajti tudi če razpravljanju na ljubo in proti precejšnji zgodovinski razvidnosti domnevamo, da je povezava med logiko in naravoslovnimi znanostmi zanesljiva, to pušča vprašanje o razmerju med gramatiko, retoriko in logiko znotraj *triviuma* odprto. To pa je točka, na kateri literarnost, raba jezika, ki postavlja retorično funkcijo nad gramatično in logično, poseže vmes kot odločilen, a vznemirjajoč element, ki na različne načine in z različnih vidikov načenja notranje ravnotežje modela in s tem tudi njegovo zunanje širjenje na neverbalni svet.

Zdi se, da se logika in gramatika med seboj dovolj privlačita in da so bili Port-Royalovi gramatiki, ki so nadaljevali tradicijo kartezijanske lingvistike, obenem zlahka tudi logiki. Ista zahteva se danes ohranja v različnih metodah in izrazjih, ki so ravno tako usmerjeni k univerzalnosti, kakršno logika deli z znanostjo. V odgovoru tistim, ki posameznost določenega teksta postavljajo nasproti splošnosti semiotičnega projekta, A. J. Greimas spodbija pravico uporabljati dostojanstvo "gramatike" za opis

branja, ki ne bi bilo zapisano univerzalnosti. Tisti, ki dvomijo o semiotični metodi, piše Greimas, "postulirajo nujnost konstruiranja gramatike za vsak tekst posebej. Vendar je bistvo <le propre> gramatike njena zmožnost, da velja za večje število tekstov, in metaforični rabi tega izraza ... se ne posreči prikriti dejstva, da smo se pravzaprav odpovedali semiotičnemu projektu."⁴ To, kar je tu oprezno poimenovano kot "večje število", nedvomno vključuje upanje, da bo vsaj prihodnji model dejansko prenosljiv na proizvajanje vseh tekstov. Spet ni naš namen, da bi razpravljali o veljavnosti tega metodološkega optimizma, ampak samo to, da ga omenimo kot zgled ohranjajoče se simbioze med gramatiko in logiko. Jasno je, da sta gramatična in logična funkcija jezika tako za Greimasa kot za celotno generacijo, ki ji pripada, soraztezni. Gramatika je izotop logike.

Od tod izhaja, da vsakršna teorija jezika, tudi literarna, ne ogroža tega, kar imamo za utemeljujoče načelo vseh spoznavnih in estetskih lingvističnih sistemov, vse dokler ostane utemeljena v gramatiki. Gramatika je v službi logike, ki pa omogoča prehod k védenju o svetu. Preučevanje gramatike, prve izmed *artes liberales*, je nujno predpogoj za znanstveno in humanistično védenje. Dokler literarna teorija pušča to načelo pri miru, ni na njej nič grozečega. Kontinuiteto med teorijo in fenomenalizmom vzpostavlja in ohranja sistem sam. Težave se pojavijo le, ko ni več mogoče, da se ne bi menili za epistemološki sunek retorične razsežnosti diskurza, se pravi tedaj, ko ni več mogoče, da bi ga zadržali na njegovem mestu zgolj kot pridatek, ornament znotraj semantične funkcije.

Negotovo razmerje med gramatiko in retoriko (v nasprotju z razmerjem med gramatiko in logiko) se v zgodovini *triviuma* kaže v negotovem statusu figur ali tropov, sestavini jezika, ki se kobali po spornih mejnicah med področjema. Tropi so spadali k preučevanju gramatike, a so veljali tudi za semantično gibalo posebne funkcije (ali učinka), ki jo retorika izvaja kot prepričevanje, pa tudi kot smisel. Za razloček od gramatike prvotno pripadajo jeziku. So tekst proizvajajoče funkcije, ki niso nujno ukrojene po nebesednem bivajočem, medtem ko je gramatika po definiciji sposobna zunajjezikovne posplošitve. Skrivna napetost med retoriko in gramatiko se kopiči v problemu branja, procesu, ki ima nujno delež pri obeh. Pokaže se, da je odpor do teorije pravzaprav odpor do branja, odpor, ki je, kar zadeva sodobne raziskave, najučinkovitejši v metodologijah, ki se imajo za teorije branja, a se kljub temu izogibajo funkciji, ki naj bi jo imele za svoj predmet.

Kaj je mišljeno s tem, ko trdimo, da je preučevanje literarnih tekstov nujno odvisno od akta branja, ali ko ugotavljamo, da se temu aktu povsod sistematično izogibajo? Vsekakor več kot tautologija, da moramo prebrati vsaj nekatere, pa najsi bo še tako kratke dele teksta (ali kak še tako kratek del teksta o tem tekstu), da bi bili zmožni govoriti o njem. Čeprav je še tako običajno, govoričenje le redko povzdigne literarno vedo v zgled. Če poudarjamo nikakor samorazvidno nujnost branja, to vključuje vsaj dve reči. Prvič, da literatura ni prosojno sporočilo, v katerem bi lahko bilo samoumevno, da je razločevanje med sporočilom in sredstvi sporočanja jasno

zasnovano. Drugič pa, kar je bolj problematično, vključuje, da gramatično dekodiranje teksta pušča ostanek nedoločnosti, ki bi moral, a ne more biti ukinjen z gramatičnimi sredstvi, najsi si jih zamišljamo v še tako širokem smislu. Širjenje gramatike, tako da bi vključevala parafigurativne razsežnosti, je pravzaprav največje pozornosti vredna in najspornejša strategija sodobne semiologije, predvsem pri preučevanju sintagmatskih in narativnih struktur. Kodifikacija kontekstualnih elementov krepko onstran sintaktičnih meja stavka vodi v sistematično preučevanje metafrastičnih razsežnosti in je znatno pretanila in razširila vedenje o tekstualnih kodih. Ravno tako pa je jasno, da je to širjenje vselej strateško naravnano k nadomeščanju retoričnih figur z gramatičnimi kodi. Težnja po nadomeščanju retoričnega izrazja z gramatičnim (če govorimo, recimo, o hipotaksi, da bi označili anamorfične in metonimične trope) je del izrecnega programa, ki je v svoji nameri vreden vsega občudovanja, saj teži k obvladanju in pojasnitvi smisla. Nadomestitev hermenevtičnega modela s semiotičnim, interpretacije z dekodiranjem, bi glede na begajočo zgodovinsko nestabilnost tekstualnih smislov (vštevši seveda smisle kanoničnih tekstov) pomenila znaten napredek. Tako bi lahko pometli z obilico omahovanja, povezanega z "branjem".

Mogoče pa je ugovarjati, da nobeno gramatično dekodiranje, najsi bo še tako pretanjeno, ne more trditi, da je prišlo do določujočih figurativnih razsežnosti teksta. V vseh tekstih so elementi, ki nikakor niso negramatični, vendar njihove semantične funkcije ni mogoče gramatično definirati niti iz njih samih niti iz konteksta. Ali moramo genitiv v naslovu Keatsovega nedokončanega epa *The Fall of Hyperion* interpretirati kot "Hiperionov padec", značilno zgodbo o zmagi nove oblasti nad staro, torej tisto prepoznavno zgodbo, iz katere je Keats res izhajal, a se postopoma odvrnil od nje, ali pa kot "Hiperionovo padanje", veliko manj opredeljen, a vznemirljivejši priključek dejanskega procesa padanja ne glede na njegov začetek, konec ali identiteto bitja, ki se mu je to padanje primerilo? To zgodbo res pripoveduje poznejši fragment z naslovom *The Fall of Hyperion*, vendar jo pripoveduje o junaku, ki prej kot na Hiperiona spominja na Apolona, prav tistega Apolona, ki bi moral na koncu prve različice (imenovane *Hyperion*) prej zmagoslavno obstati kot pasti, če Keats ne bi bil prisiljen brez jasnega razloga pretrgati zgodbe o Apolonovem zmagoslavju. Ali nam naslov pove, da je Hiperion padel in da je Apolon obstal, ali pa nam pove, da sta Hiperion in Apolon (in Keats, ki ga je včasih težko razlikovati od Apolona) med seboj zamenljiva v tem, da oba nujno in nenehno padata? Obe branji sta gramatično pravilni, vendar iz konteksta (celotne pripovedi) ni mogoče odločiti, katera različica je prava. Pripovedni kontekst ne ustreza nobeni in obenem ustreza obema, tako da nas mami domneva, po kateri dejstvo, da Keats ni bil zmožen dovršiti nobene od različic, kaže na nemožnost, da bi on sam ali pa mi razbrali njegov naslov. Besedo "Hiperion" v naslovu *The Fall of Hyperion* bi torej utengili brati figurativno ali, če hočete, intertekstualno, kot da se ne nanaša na zgodovinskega ali mitološkega junaka, ampak na naslov Keatsovega zgodnejšega teksta (*Hyperion*). Vendar: ali tedaj ne pripovedujemo zgodbe o neuspehu prvega teksta kot uspehu drugega, o padcu *Hyperiona* kot

zmagoslavju *The Fall of Hyperion*? Na videz jo, a ne povsem, saj drugemu tekstu manjka sklep. Ali pa pripovedujemo zgodbo o tem, zakaj lahko o vseh tekstih kot tekstih rečemo, da jim spodleti? Na videz jo, a spet ne povsem, saj zgodba o padcu prve različice, kot jo pripoveduje druga, velja le za prvo različico in je ne bi mogli upravičeno brati kot padec *The Fall of Hyperion*. Neodločljivost zajema figurativni ali dobesedni status lastnega imena Hiperion, pa tudi samostalni padanje, in je tako stvar figuracije, ne gramatike. V "Hiperionovem padcu" je beseda "padec" očitno figurativna, prikaz figurativnega padca, in mi kot bralci beremo o tem padcu, ne da bi sami padli.**** Pri "Hiperionovem padanju" pa to ni povsem tako, kajti če je Hiperion lahko Apolon in če je Apolon lahko Keats, smo Hiperion lahko tudi mi in njegov figurativni (ali simbolni) padec postane njegovo in tudi naše dobesedno padanje. Sama razlika med tema branjema je strukturirana kot trop. Zelo pomembno je, kako beremo naslov: ne le kot vajo v semantiki, ampak v tem, kar tekst z nami dejansko naredi. Ko nujnost, da pridemo do odločitve, postane neizbežna, nam iz zagate ne pomaga nobena gramatična ali logična analiza. Kakor je moral Keats pretrgati svojo pripoved, tako mora tudi bralec pretrgati svoje razumevanje prav tedaj, ko ga tekst najbolj neposredno zaposluje in priklepa nase. Težko bi pričakovali, da bomo našli uteho v tej "strašljivi simetriji" med avtorjevo in bralčevo zagato, saj na tej točki simetrija ni več formalna, ampak dejanska past, in vprašanje ni več "zgolj" teoretsko.

Iz tega razdiranja teorije, tega motenja stabilnega spoznavnega polja, ki se širi z gramatike na logiko, na splošno znanost o človeku in o svetu fenomenov, je mogoče narediti teoretski zasnutek retorične analize, ki bo razkril neustreznost gramatičnih modelov nebranja. Retorika s svojim dejavno negativnim razmerjem do gramatike in logike vsekakor razdira zahteve *triviuma* (in s tem tudi jezika) po tem, da bi bil epistemološko stabilen konstrukt. Odpor teorije je odpor do retorične ali tropološke razsežnosti jezika, ki je nemara izrecneje v ospredju v (široko pojmovani) literaturi kot pa v drugih besednih manifestacijah oziroma – če smo nekoliko manj ohlapni – ki jo je mogoče razkriti v vsakem besednem dogodku, če ga beremo tekstualno. Ker je gramatika, pa tudi figuracija, sestavni del branja, od tod izhaja, da bo branje negativen proces, v katerem gramatično spoznanje vselej razdre njegova retorična premestitev. Model *triviuma* zajema vase psevdodialektiko lastnega razdiranja in njena zgodovina pripoveduje zgodbo te dialektike.

Sklep dopušča nekoliko bolj sistematičen opis sodobnega teoretskega prizorišča. To prizorišče obvladuje povečan poudarek na branju kot teoretskem problemu oziroma, kot se včasih zmotno trdi, prej na sprejemanju kot na proizvajanju tekstov. Na tem področju so se pojavile najplodnejše izmenjave med pisci in časopisi iz različnih dežel in razvil se je najzanimivejši dialog med literarno teorijo in drugimi disciplinami, tako v umetnosti kot tudi v lingvistiki, filozofiji in družbenih znanostih. Premočno *poročilo* o sedanjem stanju literarne teorije v Združenih državah bi moralo posebej opozoriti na poudarek, postavljen na branje, smer, ki je bila povrh prisotna že v novokritiški tradiciji štiridesetih in petdesetih let. Metode so zdaj bolj tehnične, vendar

je sodobno zanimanje za poetiko jasno povezano s problemi branja, kar je precej v skladu s tradicijo. Ker pa modeli, ki so v rabi, vsekakor niso več *preprosto* intencionalni in osrediščeni na identifikabilen jaz niti *preprosto* hermenevtični v postuliranju edinega izvornega, predfigurativnega in absolutnega teksta, se zdi, da to osredinjenje na branje vodi k vnovičnemu odkritju teoretskih težav, povezanih z retoriko. To se res dogaja; a ne povsem. Nemara najpoučnejši vidik sodobne teorije je pretanjenje tehnik, prek katerih se je grožnji, notranji retorični analizi, mogoče ogniti prav tedaj, ko se učinkovitost teh tehnik tako poveča, da retoričnih ovir za razumevanje ni več mogoče napačno prevajati s tematskimi in fenomenskimi občimi mesti. Odpor do teorije, ki je, kot smo videli, odpor do branja, se v svoji najstrožji in teoretsko izdelani obliki kaže med teoretiki branja, ki obvladujejo sodobno teoretsko prizorišče.

Razmeroma lahko, čeprav dolgotrajno opravilo bi bilo, če bi pokazali, da to velja za teoretike branja, ki so, tako kot Greimas ali – na bolj pretanjeni ravni – Riffaterre ali – na drugačen način – H. R. Jauss ali Wolfgang Iser (ki so vsi odločno, čeprav včasih skrivaj vplivali na literarno teorijo v tej deželi), zavezani rabi gramatičnih modelov ali – kar zadeva *Rezeptionsästhetik* – tradicionalnim hermenevtičnim modelom, ki ne dopuščajo problematizacije fenomenalizma branja in zato ostajajo nekritično omejeni znotraj teorije literature, ukoreninjene v estetiki. To bi zlahka dokazali, kajti brz ko se bralec zave retoričnih razsežnosti teksta, se ne bo uštel pri iskanju tekstualnih zglede, ki jih ni mogoče speljati na gramatiko ali na zgodovinsko določen smisel, vendar le pod pogojem, da je pripravljen pripoznati, kar je primoran opažati. Problem hitro postane bolj begajoč, ko je treba razložiti množično nasprotovanje pripoznanju očitnega. Vendar bi bilo dokazovanje dolgotrajno, ker bi moralo zajeti tekstualno analizo, ki se ne bi mogla ogniti precejšnji izčrpnosti; jedrnato lahko opozorimo na gramatično nedololočnost naslova, kakršen je *The Fall of Hyperion*, vendar bi soočenje takšne neodločljive uganke s kritičnim sprejemanjem in branjem Keatsovega teksta terjalo nekaj prostora.

Teže (čeprav nemara manj moreče) je predstaviti teoretike branja, katerih ogibanje retoriki se suka drugače. V zadnjih letih smo bili priče močnemu zanimanju za določene elemente v jeziku, katerih funkcija ni samo neodvisna od katerekoli oblike fenomenalizma, ampak tudi od katerekoli oblike spoznanja, in ki tako iz branja, ki naj bi bilo najprej performativno, izključujejo premislek o tropih, ideologijah itd. ali pa ga odlagajo. V nekaterih primerih gre za vnovično vpeljavo povezave med izvedbo, gramatiko, logiko in stabilnim referencialnim smislom, pri tem pa se od tođ izhajajoče teorije (kakor pri Ohmannu) ne razlikujejo bistveno od teorij tistih, ki se opredeljujejo za gramatike ali semiotike. Vendar se najbolj prekanjeni praktiki teorije govornega akta o branju ogibajo tej zmoti in po pravici vztrajajo pri nujnosti ločevanja med dejansko izvedbo govornih aktov, ki je prej dogovorna kot spoznavna, in njenimi vzroki in posledicami – torej pri, z njihovim izrazjem, nujnosti ločevanja med ilokucijsko silo in njeno perlokucijsko funkcijo. Retorika, razumljena kot prepričevanje, je nasilno pregnana (kakor Koriolan) iz performativnega momenta in izgnana na afektivno

področje perlokucije. Stanley Fish v mojstrskem eseju prepričljivo opozarja na to.⁵ Kar nam vzbuja sum o tem sklepu, pa je to, da prepričevanje, ki je v resnici neločljivo od retorike, izganja v afektivno in intencionalno območje in ne upošteva načinov prepričevanja, ki niso nič manj retorični in nič manj na delu v literarnih tekstih, a so prej iz reda prepričevanja z *dokazom* kot z zapeljevanjem. Izprazniti retoriko njenega epistemološkega učinkovanja je torej mogoče samo zato, ker pri tem obidemo njene tropološke, figurativne funkcije. Kakor da bi bila lahko *retorika*, če se za trenutek vrnemo k modelu *triviuma*, ločena od splošnosti, ki je skupna gramatiki in logiki in ki velja zgolj za korelativ ilokucijske moči. Enačenje retorike prej s psihologijo kot z epistemologijo odpira klavrne možnosti pragmatične banalnosti, ki so še klavrneje, če jih primerjamo s sijajnostjo performativne analize. Teorije govornega akta o branju pravzaprav veliko učinkoviteje ponavljajo gramatizacijo *triviuma* na račun retorike. Kajti označevanje performativnega za golo konvencijo ga navsezadnje spelje na enega od gramatičnih kodov. Razmerje med tropom in izvedbo je dejansko tesnejše, a razdiralnejše od tega, kar ponujajo takšne teorije. To razmerje obenem ni prav zapopadeno, če se sklicujemo na domnevno "ustvarjalen" vidik izvedbe, na pojem, ki ga Fish po pravici spodbija. Performativno moč je mogoče imenovati pozicionalna moč jezika, ki se precej razlikuje od dogovorne, pa tudi od "ustvarjalno" (ali – v tehničnem smislu – intencionalno) konstitutivne. H govornemu aktu usmerjene teorije branja berejo le toliko, kolikor pripravljajo pot retoričnemu branju, ki se mu ogibajo. Vendar velja isto, tudi če si utegnemo zamisliti "resnično" retorično branje, ki se ne bi omadeževalo s kakršnokoli neprimerno fenomenalizacijo in s kakršnokoli neprimerno gramatično oziroma performativno kodifikacijo teksta – to sicer ni nujno nemogoče in k temu bi vsekakor morale stremeti namere in metode literarne teorije. Takšno branje bi se res izkazalo kot metodično razdiranje gramatičnega konstrukta in bi bilo v svoji sistematični disartikulaciji *triviuma* teoretsko neoporečno, pa tudi učinkovito. Tehnično pravilna retorična branja utegnejo biti dolgočasna, enolična, predvidljiva in neprijetna, a so nezavrnljiva. So tudi totalizirajoča (in potencialno totalitarna), ker strukture in funkcije, ki jih izpostavljajo, ne vodijo k vedenju o bivajočem (kot je jezik), ampak so nezanesljiv proces proizvodnje vedenja, ki vsemu bivajočemu, v številni jezikovno bivajoče, preprečuje, da bi prišlo v diskurz kot takšen – so res univerzalijske, dosledno pomanjkljivi modeli nemožnosti jezika, da bi bil vzorčni jezik. So – vselej v teoriji – najprožnejši teoretski in dialektični model, ki dovrši vse modele, in po pravici lahko trdijo, da pomanjkljivi, kot so, vsebujejo vse druge pomanjkljive modele ogibanja branju, najsi bo to referencialno, semiološko, gramatično, performativno, logično ali katerokoli že. So teorija in obenem niso teorija, univerzalna teorija o nemožnosti teorije. Kolikor retorična branja so teorija, se pravi naučljiva, posplošljiva in visoko odzivna na sistematizacijo, pa se tako kot druga branja še vedno ogibajo in upirajo branju, ki ga zagovarjajo. Nič ne more preseči odpora do teorije, kajti teorija sama je ta odpor. Vзвиšenejše ko so namere in boljše ko so metode literarne teorije, manj ta postaja možna. A literarna teorija ni v nevarnosti, da bi propadla; le razcveta se lahko,

in bolj ko narašča odpor do nje, bolj se razcveta, kajti jezik, ki ga govori, je jezik samoodpora. Česar še naprej ni mogoče odločiti, je, ali je to razcvetanje zmagoslavje ali padec.

Prevedel Vid Snoj

Paul de Manova razprava *Odpor do teorije* (The Resistance to Theory) je bila prvič objavljena v: *Yale French Studies*, 63 (1982).

OPOMBE:

* V izvorniku *scholarship*, ki pomeni tudi s študijem pridobljeno znanje. – Op. prev.

** "Literarna veda" je pri nas že uveljavljen prevod za *literary criticism*. – Op. prev.

*** Gre za dela M. H. Abramsa, R. P. Blackmura in W. K. Wimsatta (skupaj z Monroejem C. Beardsleyjem). – Op. prev.

¹ Roland Barthes, "Proust et les noms", v: *To honor Roman Jakobson* (The Hague 1967), I, str. 157 isl.

² "Proust et le langage indirect", v: *Figures II* (Pariz 1969).

**** Besedna igra z *imagine*, ki lahko pomeni tudi "zamišljati si". – Op. prev.

³ Pascal, "De l'esprit géométrique et de l'art de persuader", v: *Oeuvres complètes*, uredil L. Lafuma (Pariz: Editions de Seuil, 1963), str. 349 isl.

⁴ A. J. Greimas, *Du Sens* (Pariz: Editions du Seuil, 1970), str. 13.

***** V izvorniku gre za besedno igro: *and we, as readers, read this fall standing up*. – Op. prev.

⁵ Stanley Fish, "How to do things with Austin and Searle: Speech Act Theory and Literary Criticism", v: *MLN* 91 (1976), str. 983-1025. Glej predvsem str. 1008.